

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: «РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»

Виконала: студентка 2 курсу
(заочна форма навчання)
спеціальності 013 Початкова освіта
Меленко Галина Юріївна

Керівник :
Бахмат Н.В., доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри теорії та методик
початкової освіти

Рецензент :
Бабюк Т. Й., кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри теорії та методик
дошкільної освіти

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	9
1.1. Роль критичного мислення щодо формування особистості	9
1.2. Теоретичні засади розвитку критичного мислення молодших школярів	18
1.3. Характеристика компонентів критичного мислення молодших школярів	39
РОЗДІЛ II. ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ УМОВАХ	38
2.1. Експериментальна методика розвитку критичного мислення молодших школярів	38
2.2. Реалізація психолого-педагогічних умов розвитку критичного мислення молодших школярів в умовах експерименту	52
2.3. Узагальнення психолого-педагогічних умов ефективного розвитку критичного мислення молодших школярів	60
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Однією з причин гальмування демократичного розвитку суспільства є те, що значна частина людей не готова до свідомої участі в цьому процесі, не здатна критично осмислювати факти та події навколишньої дійсності, інформацію, вносити нові ідеї в усі сфери життя суспільства, бути вільними від конформізму та догматизму. Від наявності чи відсутності таких рис залежить певною мірою доля суспільства. Критичне мислення є не тільки наслідком демократичного способу життя, але і чинником його формування. Під критичним мисленням слід розуміти процес розгляду ідей з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями.

Концептуальні положення щодо вдосконалення системи початкової освіти закладено в сучасних нормативних документах, зокрема Законах України «Про освіту» (2017), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), Концепції Нової української школи (2017), проекті «Фінська підтримка реформи української школи» (2018).

У контексті зазначених законодавчих і нормативних документах н сучасна школа покликана виробити в кожного учня звичку активно брати участь у вирішенні важливих питань життя колективу, вміння формувати, висловлювати і відстоювати свою думку, поважати думку інших людей. Сучасні школярі мають жити в умовах демократії. Готувати молодь до життя в таких умовах неможливо шляхом бездумного і безпосереднього засвоєння встановлених істин. Творчих педагогів хвилює проблема «мовчання школярів», їх байдужість чи невміння інколи висловитись з приводу гострих питань діяльності класу, школи, міста, країни, визначення власного ставлення до них. Одним з варіантів вирішення даної проблеми є формування у школярів критичного мислення.

У теоретичній науковій думці на проблему формування та розвитку критичного мислення мали великий вплив положення Л. Виготського про зону найближчого розвитку, який зазначав, що навчання будується не тільки на завершених фазах розвитку, але, перш за все, і на тих психічних функціях, які ще не дозріли і рухає вперед їх формування; ідеї розвивального навчання Д. Ельконіна та В. Давидова. Про розвиток пізнавальної діяльності, можливості заперечувати педагогу, виказувати власні думки дізнаємось із досліджень Ш. Амонашвілі та В. Сухомлинського.

Окремі аспекти розвитку критичного мислення в учнів розглядались в роботах А. Батрашкова, Н. Бібік, М. Вашуленка, В. Гаркавець, А. Люблінської, Л. Сапожнікової, Ю. Стежко. Вчені ставили питання про розвиток вміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити власні висновки, помічати як власні помилки, так і помилки своїх однолітків. Це свідчить, що певні риси критичного мислення можна і необхідно розвивати в початкових класах. Ігнорування ж такого положення значно ускладнює цю проблему в старших класах. Однак безпосередніх педагогічних досліджень, спрямованих на вирішення проблеми розвитку критичного мислення саме в учнів початкових класів відносно небагато.

Проведений вченими науковий аналіз досліджуваного феномену в молодших школярів висвітлює коло нез'ясованих проблем формування критичного мислення учнів цієї вікової категорії: не визначено узагальнених підходів до трактування критичного мислення молодших школярів, не враховується практичний досвід кращих учителів для дослідження та визначення шляхів та умов його формування в учнів початкових класів, що й зумовило вибір теми дипломної роботи **«Розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» в умовах Нової української школи»**.

Об'єктом дослідження є розвиток критичного мислення школярів.

Предмет дослідження – організація навчання шляхом використання системи вправ як умови ефективного розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках «Я досліджую світ».

Мета дослідження. Розробити та експериментально перевірити дотримання психолого-педагогічних умов розвитку критичного мислення молодших школярів, зокрема – застосування системи вправ під час навчання.

Гіпотеза дослідження. Ефективність розвитку критичного мислення у молодших школярів обумовлюється цілісним впровадженням системи вправ, яка цілеспрямовано забезпечує здатність учнів до критичного осмислення явищ дійсності та змісту навчального матеріалу.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань** дослідження:

1. Проаналізувати стан розв'язання проблеми розвитку критичного мислення у психолого-педагогічній науці та практиці.
2. З'ясувати сутність критичного мислення, виявити його ознаки в особистісному розвитку молодшого школяра.
3. Обґрунтувати та експериментально перевірити психолого-педагогічні умови розвитку критичного мислення учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

У процесі дослідження використовувались такі **методи дослідження**:

- *теоретичні*: теоретичний аналіз і синтез; історико-логічний – під час вивчення теоретичних основ досліджуваної проблеми;
- *емпіричні*: діагностичні (бесіди, інтерв'ю), обсерваційні (спостереження за навчальним процесом, спостереження вчителя) – у процесі здійснення констатувального експерименту; прогностичні методи (експертна оцінка), експериментальні (вивчення результатів діяльності школярів, педагогічний експеримент) – у процесі здійснення формувального експерименту, методи математичної статистики при обробці експериментальних даних для визначення їх значущості та надійності.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що: набуло подальшого розвитку уявлення про критичне мислення як чинника розвитку особистості та показника розвиненості його суб'єктності; перевірено впровадження системи вправ формування критичного мислення молодших школярів у відповідності до виділених ознак; виділено та обґрунтовано психолого-педагогічні умови розвитку критичного мислення молодших школярів.

Апробація дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2019-2020 рр.) та представлено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях:

– Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи» із доповіддю «Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах дистанційного навчання» (24 квітня 2020 р., м. Умань),

– V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» із доповіддю «Дидактичні умови забезпечення наступності у розвитку розумових здібностей дошкільнят і молодших школярів» (17-18 квітня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

– III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» з доповіддю «Розвиток критичного мислення здобувачів дошкільної і початкової освіти» (23-24 жовтня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський),

– Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (24-25 жовтня 2019 р., м. Івано-Франківськ),

– Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Теоретичні та методичні засади управління підготовкою фахівців на основі компетентнісного підходу в умовах Європейської кредитно-трансферної системи організації освітнього процесу» (18 – 19 листопада 2019 р., м. Кам'янець-Подільський),

– III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Роль і місце мистецької педагогіки у формуванні сучасної особистості» з доповіддю «Розвиток творчого мислення молодших школярів на уроках мистецтва» (15-16 лютого 2020, м. Кам'янець-Подільський),

– Всеукраїнському круглому столі «Сучасна українська школа: інноваційність та відповідальність» із доповіддю «Психолого-педагогічна характеристика компонентів критичного мислення молодших школярів» (17 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

– II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» з доповіддю «Розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках української мови і математики» (18-19 березня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

– Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи» із доповіддю «Використання технології розвитку критичного мислення здобувачів початкової освіти засобом інтегрованого навчання» (15-16 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський),

– IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» з доповіддю «Застосування технологій розвитку критичного мислення здобувачів освіти» (28-29 жовтня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський);

– IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Четверта школа технологій інклюзивної освіти) з доповіддю «Інноваційні техніки розвитку критичного мислення здобувачів початкової освіти з особливими освітніми потребами» (10-11 грудня 2020 р., м. Вінниця),

– науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 навчальному році із доповіддю «Роль критичного мислення щодо

формування особистості» (23-24 вересня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський) та ін.

Публікації. Основні положення та результати дослідно-експериментальної роботи опубліковано:

Меленко Г. Ю. Роль критичного мислення у формуванні особистості // Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Київ : Міленіум, 2020. Вип. XVI. С. 199-202.

Структура дипломної роботи. Робота складається з двох розділів, восьми підрозділів, списку використаних джерел, додатків.

База дослідження. Лукавецька ЗОШ I-III ступенів Вижницької районної ради Вижницького району.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної літератури кола досліджуваної проблеми та проведене експериментальне дослідження дозволили зробити наступні висновки:

1. Ми розглядаємо критичне мислення як системне утворення і в нашому дослідженні інтерпретуємо його як здатність людини (природну або сформовану) до самостійної оцінки явищ оточуючої дійсності, інформації, наукових знань, думок і тверджень інших людей, вміння бачити їх позитивні і негативні сторони, а також прагнення до кращого, більш оптимального розв'язання проблем, завдань, до перегляду існуючих догм, стереотипів, традицій. У наукових джерелах виокремлюють такі головні ознаки критичного мислення: здатність людини самостійно аналізувати інформацію, визначати її сутність, порівнювати з іншою інформацією і робити власні висновки; вміння бачити помилки або логічні порушення в аргументації партнерів та в інших джерелах інформації; вміння аргументувати свою думку, переглядати свої позиції, якщо вони не витримують критики.

2. Під критичним мисленням молодших школярів ми розуміємо самостійне, творче ставлення до навчального матеріалу та інформації, яку учнів отримують з інших джерел. До ознак якого ми віднесли: незалежність мислення, відносна самостійність думок; опірність до навіювання думок, зразків поведінки, думок інших; критичне ставлення до себе, виявлення власних помилок та адекватне ставлення до них; пошукова спрямованість мислення, прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення навчальних завдань; вміння брати участь у діалоговій взаємодії.

3. Розроблена експериментальна система розвитку критичного мислення молодших школярів забезпечує інтенсивний спосіб розв'язання проблеми в межах традиційного навчання. Система вправ, які включені у цю модель, спрямована на розвиток вищезгаданих ознак критичного мислення молодших школярів. Вона включає в себе цілепокладання, змістовий компонент,

процесуальний та результативний компоненти. Дана система вправ, на нашу думку, здатна бути базою формування тих особистих якостей учнів, які саме складають елементи критичного мислення. Вона не є переліком обов'язкових завдань, а є основою для творчого використання відповідно до конкретних умов, особливостей учнів та змісту навчального матеріалу.

4. Дослідно-експериментальна перевірка ефективності запропонованої системи вправ формування критичного мислення учнів початкових класів показала на значний прогрес у розвитку ознак критичного мислення в учнів експериментальної групи. Цьому свідчать і якісні показники – підвищення інтересу школярів до навчання, відсутність боязні виказувати свої думки, прагнення віднайти власний варіант розв'язку проблеми тощо, що підтвердило висунуту нами гіпотезу.

5. Нами встановлено, що формування критичного мислення в учнів початкових класів значною мірою залежить від певних психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективність застосування моделі формування критичного мислення, а саме: наявність у самих наставників високої педагогічної культури та критичного мислення; спеціальна підготовка вчителів до формування критичного мислення школярів; забезпечення дискусійності педагогічного процесу; демократичний характер взаємин вчителів і учнів, повага до власної думки учня; заохочення та підтримка вчителем оригінальних, нестандартних думок, ідей, пропозицій учнів.

Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку критичного мислення у молодших школярів. Перспективними можуть бути дослідження технології розвитку критичного мислення учнів протягом всього навчання їх у школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев А.П. Аргументация. Познание. Общение. Москва : Изд-во МГУ, 1991. 149 с.
2. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. Москва : Педагогика, 1994. 297с.
3. Амонашвили Ш.А. Как живете дети?: Книга для учителя. 2-е изд. Москва : Просвещение, 1991. 175с.
4. Андрусенко І. Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 1. Київ : Грамота, 2020. 128 с.
5. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект. Москва : Педагогика, 1982. 192с.
6. Барташников А.А., Барташникова И.А. Учись мислити: Ігри і тести для дітей 7-10 лет. Харків : Фолио, 2008. 479с.
7. Бех І.Д. Практична психологія і школа: Луцька наук. конференція 11-14 листопада 1991 року. Київ-Луцьк, 1992. Ч.1. 216с., Ч. 2. 161 с.
8. Бібік Н. М. Я досліджую світ : підруч. для 3 кл. закл. загальн. серед. освіти (у 2-х ч.) : Ч. 1 / Н. М. Бібік, Г. П. Бондарчук. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 136 с.
9. Белкіна О.В. Критичне мислення особистості як умова її розвитку та суспільного прогресу // Науковий вісник ВДУ. 2009. №1 С.9-11.
10. Бикова О. Особливості розвитку пам'яті учнів 1–4 класів // Поч. школа. 2002. №6. С. 12–16.
11. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 380 с.
12. Блонский П.П. Избранные педагогические произведения Москва : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1961. 695 с.
13. Богданович М.В. Математика : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.В. Богданович, Г.П. Лищенко. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2016. 176 с.

14. Богданович М.В., Козак М.В., Король Я.А. Методика викладання математики в початкових класах: Навч. посібник. 2-е вид., перероб, і допов. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 367 с.
15. Бондар Л. Як зберегти особистість дитини у сучасному суспільстві // Початкова школа. 2008. №2. С.1–2.
16. Боно, Эдвард де Развитие мышления: три пятидневных курса. Минск: Попурри, 2007. 125 с.
17. Будна Н. О. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закладів загальн. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 2. / Н. О. Будна, Т. В. Гладюк, С. Г. Заброцька, Н. Б. Шост, Л. В. Лисобей. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. 160 с.
18. Будна Н. О. Я досліджую світ : підручник для 3 кл. закладів загальн. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. / Н. О. Будна, Т. В. Гладюк, С. Г. Заброцька, Н. Б. Шост, Л. В. Лисобей. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2020. 160 с.
19. Вашуленко М.С., Скрипченко Н.Ф. Вивчення української мови в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл. Київ, 2008. 212 с.
20. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г., Мельничайко О.І. Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2015. 192 с.
21. Вашуленко М. С. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська, С. Г. Дубовик. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
22. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів виховників, молоді і батьків. Полтава: Полтавський вісник, Т.1. 1994. 192 с.
23. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої

- освіти на засадах компетентнісного підходу»: Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.
- 24.Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 160 с.
- 25.Гайштут А.П. Упражнения по развитию мышления: Учеб. пособие. Київ, 1994. 64 с.
- 26.Гаркавець В. Об'єднаємося в інтересах дитини // Початкова школа. 2000. №4. С.5-8.
- 27.Гей М.І., Белкіна О.В. Здатність критично мислити – це гідність вільної людини // Педагогічний пошук. 2007. № 4 С.69-71.
- 28.Гільберг Т.Г., Тарнавська С.С., Павич Н.М. «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»: навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2019. 260 с.
- 29.Гільбух Ю.З., Киричук О.В. Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу. Київ, 2004 208 с.
- 30.Гісь О., Яцків О. В країні міркувань: Посібник з розвитку логічного і творчого мислення для 1-4 класів. Львів : Світ, 2001. 272 с.
- 31.Грущинська І. В. Я досліджую світ. Підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Частина 1 / І. В. Грущинська, З. М. Хитра. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.
- 32.Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теорет. и exper. психол.исслед. / АПН СССР. Москва : Педагогика, 1986. 239 с.
- 33.Давыдов В.В. Психологический словарь / [Редкол.: В. В. Давыдов и др.]. 2. изд., перераб. и доп. Москва : Педагогика-пресс, 2001. 438, [1] с.
- 34.Данилов Н.А. Дидактика средней школы : некоторые проблемы современной дидактики : учебное пособие для студентов пединститутов, слушателей ФПК, директоров общеобразовательных

- школ / ред. М. Н. Скаткин. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Просвещение, 1982. 319 с.
35. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF/>.
36. Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови // Початкова школа. 2002. №7 . С. 19–22.
37. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления: Пер. с англ. Москва : Лабиринт, 1999. 190 с.
38. Киричук О.В. К вопросу о формировании активной жизненной позиции школьников // Личность школьника как объект педагогических исследований: Сб. науч. трудов. Москва : Б.И., 1980. 80 с.
39. Киричук О.В. Основи психології. Київ: Либідь, 2005. 632 с.
40. Коваль Н.С., Нарочна Л.К. Природознавство: Підручник для 4(3) класу. Львів: Світ, 2005. 112 с.
41. Кон И.С. Социология личности. Москва : Политиздат, 1967. 383 с.
42. Концепція Нової української школи. URL: http://www.gov.ua/storage/app/media/reforms/Ukrainska-shkola-compre_Ssed.Pdf. (дата звернення: 24.05.2020).
43. Костюк Г.С. Вікова психологія. Київ : Рад. школа, 1986. 269 с.
44. Костюк Г.С. Мислення в діяльності молодших школярів. Київ : Рад. школа, 1981. 155с.
45. Крайч Г. Психология развития: Пер. с англ. Санкт-Петербург и др.: Питер, 2002. 988 с.
46. Красовицький М.Ю. Деякі міркування і пропозиції щодо удосконалення педагогічної освіти в Україні // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Зб. наук. пр. Вип. 4. Київ, 2001. 168 с.
47. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. Київ : Знання, 2007. 418 с.

48. Лебідь Г.В., Хмурич Р.Н. Дослідження особливостей мислення молодших школярів // Початкова школа. 2006. №4. С. 7-9.
49. Левитес Д.Г. Педагогическое насилие: источники, механизмы, пути преодоления // Начальная школа. 2000. №6. С. 20–24.
50. Люблинская А.А. Детская психология. Москва : Просвещение, 1978. 416 с.
51. Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання // Методика виховної роботи. Київ : Рад. школа, 1990. 366 с.
52. Митник О. Розвиток творчого мислення школярів – складова життєвого успіху // Початкова школа. 2006. №3. С.1-4.
53. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посібник. 4-е вид., доп. Київ: КНДК, 2003.– 615с.
54. Нісімчук А.С. Педагогічна технологія: Підручник. Луцьк: Видавництво «Волинська обласна друкарня», 2005. 144 с.
55. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Л. Гриневич та ін. за загальної редакції М. Грищенка URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>.
56. Ноттурно М. Розум і довіра: мета критичного мислення // Вісник Університету внутр. справ. Вип. 2. Харків, 1997. С. 232–245.
57. Омеляненко С.В. Навчання критичного мислення: Метод. реком. до спецсемінару для студентів психолого-педагогічного факультету / Кіровоградський держ. педагогічний університет ім. Володимира Винниченка. Кіровоград: РВВ КПДУ ім. В.Винниченка, 2004. 192 с.
58. Падалка О.С., Нісімчук А.С., Смолук І.О., Шпак О.Т. Педагогічні технології: Навч. посібник. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана Наукова редакція Головної редакційної колегії Книги Пам'яті України, 2005. 254 с.
59. Пандис М. Проект «Развитие критического мышления через чтение и письмо» и готовность ученика к школе // Перемена. 2001. №3. С. 23-28.

60. Педагогіка національної школи: Програми пед. ін-т-тів. Київ, 1992. 46с.
61. Педагогічна спадщина С. Русової і сучасна освіта: Наук.-метод. посібник. Київ, 1998. 194 с.
62. Перре-Клерман А. Роль социальных взаимодействий в развитии интеллекта детей. Москва : Педагогика, 1991. 249 с.
63. Пиаже Ж. Суждение и рассуждение ребенка. Санкт-Петербург : Союз, 1997. 285 с.
64. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. педагог. вузов: В 2 кн. Москва : гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2006. 576с., 256 с.
65. Проскура О.В. Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками: Навч. посібник. Київ: Освіта, 1998. 199 с.
66. Психическое развитие младших школьников: Эксперим. психол. исслед./ Под ред. В.В.Давыдова; НИИ общей и педагогической психологи АПН СССР. Москва : Педагогика, 1990. 168 с.
67. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 720с.
68. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
69. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студ. педагог. ф-тів. Київ: Грамота, 2012. 503 с.
70. Савченко О.Я. Розвивай свої здібності: Навч. посібник для молод. шк. 2-е видання. Київ : Освіта, 2008. 159 с.
71. Сапожникова Л.С. Знана і реальна поведінка молодших школярів // Початкова школа. 2004. №3. С. 11–13.
72. Сарапулова Е. Виховання обдарованої дитини // Початкова школа. 2008 №2. С.3–4.
73. Сисоева С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ: Поліграфкнига, 2006. 406 с.

- 74.Скрипченко О.В. Психічний розвиток учнів. Київ : Рад. школа, 1974. 104 с.
- 75.Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. Київ : Гол. ред. УРЕ, 1977. 776 с.
- 76.Стежко Ю. Критичне мислення як феномен ціннісної орієнтації учнівської молоді // Рідна школа. 2005. №10. С.10–13.
- 77.Стеценко І.Б. Логіки світу. Розвиток логічного мислення молодших школярів. Київ : Редакція загально педагогічних газет, 2004. 112 с.
- 78.Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори. Київ, 1997. Т.3. 670 с.
- 79.Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори. Київ, 1977. Т.4. 638 с.
- 80.Типова освітня програма для 3-4-х класів закладів загальної середньої освіти / Савченко О.Я. // Сайт МОН України. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf>.
- 81.Типова освітня програма для 3-4-х класів закладів загальної середньої освіти / Савченко О.Я. // Сайт МОН України. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ab/df4/97b/5abdf497b8cd9189956041.pdf>
- 82.Толстой Л.Н. О народном образовании // Педагогические сочинения. Москва : Педагогика, 1989. 544 с.
- 83.Тягло А.В. Критичне мислення [Текст] : навч. посібник. Харків : Основа, 2008. 192 с.
- 84.Уоллен И. Норман, Хорбик Ф.Верном, Рид Е. Ион. Выводы об изменении программы с целью развития критичности ума: Пер. с англ. Москва, 1963. 114 с.
- 85.Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник [Електронний ресурс]. URL : http://pidruchniki.ws/1613030534943/pedagogika/pedagogika_-_fitsula_mm.

- 86.Фромм Э. Бегство от свободы. Москва : Прогресс, Универс, 1995. 253 с.
- 87.Хорошковська О.Н., Охота Г.І. Українська мова в 3 класі: Посібник для вчителів. Київ : Рад. школа, 1988. 144 с.
- 88.Чеснокова О. Спілкування та співробітництво учнів на уроці – один з головних принципів формування особистості в системі розвивального навчання // Початкова школа. 2007. №1. С.17–21.
- 89.Штерн В. Дифференциальная психология и ее методические основы. Москва : Наука, 1998. 336 с.
- 90.Шульга Л. Діагностика сформованості моральних переконань в учнів початкових класів // Початкова школа. 2006. №6. С.3–6.
- 91.Эльконин Д.Б. Психологическое развитие в детских возрастах. Москва : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. 416 с.
- 92.Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. для студ. пед. спец. вищ. навч. закладів. Київ : Либідь, 2002. 559 с.
- 93.Я досліджую світ : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / Г. В. Ломаковська, Т. П. Єресько, Г. О. Проценко. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
- 94.Я досліджую світ : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2 / Г. В. Ломаковська, Т. П. Єресько, Г. О. Проценко. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.